

יציאת כהן ממרכז הארץ לאילת

הרב יעקב לנור

הקדמה

בהמשך לביורר מעמדה ההלכתי של אילת ביחס לארץ ישראל, עלינו לברר האם יש מקום לאסור על הכהנים לצאת לאילת. במאמרנו הראשון¹ עסקנו בדעתו של הילקוט יוסף, שאסר על כל אדם מישראל לצאת לאילת כדין חו"ל – אא"כ הוא לצורך מצוה, ונטינו בענייננו לחלוק על דעתו ולא לייחס דין חו"ל למקום שהוא ודאי בתוך גבולות ההבטחה שהבטיח ה' לאברהם אבינו. הוספנו להדגיש, שיש מקום גדול לומר שאילת היא גם בתוך תחום עולי מצרים, עקב כיבוש שלמה את המקום, ולכן נטינו לומר שסתם ישראל יכול לצאת לאילת ללא כל חשש יציאה לחו"ל. הבעיה מחמירה אצל הכהנים, שהרי חז"ל גזרו טומאה על ארץ העמים², ובכל יציאה של כהן לחו"ל, בנוסף לדין הרגיל של יציאה לחו"ל, יש להחמיר עליו שלא יטמא עצמו. לכן ברצוננו לבדוק האם ישתנה הדין ביחס לכהן, או שמא גם הוא יכול לבוא לאילת ללא פקפוק?

דין טומאת ארץ העמים

הגמרא בשבת³ מביאה שחכמים גזרו טומאה על ארץ העמים, ומסביר שם רש"י שזה מפני חשש טומאה, שיש שם ספק קברות מפני שהנכרים מתרשלים בקבורת מתייהם וקוברים אותם בכל מקום בלא לעשות ציון, ויש להסתפק שמא ישנו מת הקבור שם. חשש נוסף קיים – שמא גם חרשו קבר, והתפזרו עצמות כשעורה על פני כל הארץ, וכיון שנכרי מטמא במגע ובמשא ויש חשש שיגעו בו, לכן גזרו בכל חו"ל. לאחר מכן הוסיפו חכמים⁴ וגזרו באושא על "גושא" (=גוש עפר מארץ העמים) כטומאת ודאי, ולכן נטמא טומאת שבעה כבכל טומאת מת. כמו כן גזרו חכמים על אוויר ארץ העמים, וכיון שיצא ראשו ורובו לאוויר ארץ העמים נטמא גם אם לא נגע בעפרה. דין זה חמור מסתם טומאת אוהל, ששם אם היה דבר חוצץ בינו לבין העפר (כגון שנכנס בשידה תיבה ומגדל) – טהור, ואילו כאן – עדיין טמא. חומרת גזירת טומאה זו נובעת מהצורך למנוע יציאה מארץ ישראל לחו"ל, כדברי התוס' בנזיר⁴.

הרמב"ם מביא דין זה הלכה למעשה בהלכות טומאת מת⁵. המל"מ שם דן על טעם הדין שמטמא האוויר בחו"ל, שהרי זה אוהל, ויש מחלוקת בגמרא בעניין אוהל. בגמרא ביבמות⁶ מובאת דעת רשב"י האומר: "עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל, שנא': 'ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם' – אתם קרויין אדם ואין העובדי כוכבים קרויין אדם". רבנן חולקים על רשב"י וסוברים שגם קברי עכו"ם מטמאין

¹ "ומדברך נאוה" חוברת ב', עמ' 113-135.

² שבת דף י"ד:

³ שם דף ט"ו:

⁴ דף נ"ד: ד"ה "ארץ העמים".

⁵ פרק י"א, הלכות א"ב'.

⁶ דף ס"א.

באוהל. בתוסי' בשבת⁷ משמע שהלכה כרבנן, ולכן אויר ארץ העמים מטמא מצד קברי עכו"ם המצויים שם לרוב ובצורה לא מסודרת. אך י"א שהלכה כרשב"י, ומה שחוו"ל מטמא הוא מצד גזירה מיוחדת למנוע יציאת ישראל לחו"ל, כדלעיל. מסיק המל"מ, שעל כורחך יש לומר כדעה השניה, שהרי כך משמע בגמרא בניזר (דף נ"ד:) – ששואלת הגמרא ביחס לארץ העמים, האם גזרו עליה משום אווירה או משום עפרה? ומסבירים שם התוסי"ם⁸, שהספק הוא האם גזרו מצד איסור יציאה לחו"ל, ואז גזרו על אווירה, או מצד 'גושא', דהיינו חשש מתי מבול או רוב מישראל שנהרגו בחו"ל (והכוונה היא שיש מקומות שרבים מישראל קבורים שם ואולי לא מסומנים קבריהם, וממילא כיון שזה קבוע שם – אינו בטל), ולכן גזרו רק על עפרה; וכיון שלמסקנה גזרו גם על אווירה – יוצא שהחשש העיקרי הוא היציאה לחו"ל.

כמו כן רואים אנו שהרמב"ם⁹ פוסק בפירוש כרשב"י, שאין טומאת גוי מטמאת באוהל, ולכן צ"ל שהטומאה בחו"ל היא או משום הגוש שטמא במגע ומשא או משום האוויר מצד עצם הגזירה (של עצם היציאה). יש נ"מ בין אוהל לבין אווירה במקרה שנכנס שלא בכל גופו; שמצד גזירת אוהל כותב הראש יוסף בשבת¹⁰ שאם הכניס ידו – טמאה, אך משום גזירת אוויר גזרו רבנן רק אם נכנס ראשו ורובו. לכן דייקו חז"ל בדבריהם ואמרו, שבחו"ל טמא משום אווירה ולא הזכירו משום אוהל. וכותב הראש יוסף, שהסיבה לכך היא שהאיסור בחו"ל הוא משום יציאה לחו"ל ולכן על אוהל לא גזרו, ואם הכניס ידו לחו"ל לא נטמאה, בניגוד לאוהל.

גבולות הארץ ביחס לטומאה

אחר ידיעת עיקר הדין וטעמו, יש לבדוק מה דין א"י בגבולותיה השונים (גבול עולי מצרים, גבולות ההבטחה וכו') בעניין זה; האם גם שם גזרו מחשש שהגויים התרשלו בקבורת מתייהם בחו"ל, או שמצטרף החשש של איסור יציאה לחו"ל, וכאן הוא לא קיים. הרמב"ם כותב¹¹: "סוריא עפרה טמא כחוצה לארץ, ואוירה טהור, לא גזרו על אוירה". מקור דברי הרמב"ם הוא בגמרא בגיטין¹², האומרת "הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים", ומסבירה שמותר להחתים עכו"ם בשבת על שטר קנייה, למרות שחז"ל גזרו על אמירה לעכו"ם – "משום ישוב א"י לא גזרו רבנן". יוצא שעם כל זה שיש קדושה במקום ומתקיימת שם מצות יישוב א"י למי"ד "כיבוש יחיד שמיה כיבוש" – גזרו על טומאת גוש, אך על טומאת אוויר לא גזרו. 'טומאת אוירה' – הסברנו לעיל שהיא באה למנוע יציאה לחו"ל, וא"כ משמע שמצד עצם עניין יציאה לחו"ל אין חשש בסוריא, ולהיפך, מצוה לקנות קרקעות (כדי "לגרש עובדי כוכבים ולישב ישראל בה"). רש"י שם¹³, אך לעניין עפרה – עפרה טמא; נראה שיש שם חשש של עכו"ם קבורים וא"א לדעת היכן.

הרמב"ם ממשיך את ההלכה לעיל ואומר: "לפיכך אם היתה סמוכה לארץ ישראל שפה בשפה ולא היה מפסיק ביניהן לא ארץ העמים ולא בית הקברות ולא בית הפרס, הרי זה יכול להכנס לה בטהרה

⁷ דף ט"ו: ד"ה "ואאורא לתלות".

⁸ ד"ה "ארץ העמים".

⁹ שם פרק א', הלכה י"ג.

¹⁰ דף ט"ו: ד"ה "אלו".

¹¹ שם הלכה ו'.

¹² דף ח'.

¹³ ד"ה "משום ישוב".

בשידה תיבה ומגדל, והוא שלא יגע בגושה. **וכן ארץ העמים הסמוכה לארץ ישראל** ואין ביניהן מקום טמא הרי זו נבדקת וטהורה". המקור לדבריו הוא מהמשנה באהלות¹⁴, שכותבת: "הקונה שדה בסוריא סמוכה לארץ ישראל, אם יכול להכנס לה בטהרה – טהורה, וחייבת במעשרות ובשביעית, ואם אינו יכול להכנס לה בטהרה – טמאה, וחייבת במעשרות ובשביעית", ומסביר הרע"ב: "אם יכול להכנס לה בטהרה" – היינו שאין שטח של ארץ העמים מפסיק בין אותה שדה לא"י. כותב שם הרמב"ם בפירוש המשניות ע"פ התוספתא, שמספיק תלם אחד של הפרש, והיינו טפח, והוא מפסיק וגורם שלא תהיה טהורה כא"י.

מדגיש שם הרע"ב, ש"אפילו אגושא דידה לא גזרו כיון שהיא של ישראל", אך ברגע שיש הפסק אזי גם סוריא מקבלת דין חו"ל וגזרו על גושה. ומובא שם בחידושי מהרי"ח, שאם השדה בבעלות עכו"ם, אף שאין מפסיקים שאר ארץ העמים ולא קברות בין א"י לשדה עכו"ם, בכל זאת טמאה. המשנה למלך מבין, שדעת הרמב"ם היא שגם כשאין הפרש בין השדה בסוריא לא"י יכול להיכנס רק בשידה תיבה ומגדל, כי בכל מצב עדיין חשש הטומאה בגושה קיים, ולכן כותב בפירוש "והוא שלא יגע בגושה", שלא כהבנת הרע"ב דלעיל (הסובר כשיטת הר"ש משאנץ). יוצא לפי הרמב"ם, שגם אם יש בעלות ישראל על קרקע בסוריא עדיין טמא, כיון שלדעתו בכל מקרה גושה טמא.

בעניין ארץ העמים הסמוכה לא"י, כותב הרמב"ם שצריכה בדיקה, ואם בדקה ונמצאה טהורה – שאין שם קברים ועצמות וכדו' – טהורה. כותב על כך המשנה למלך, שההבדל בין סוריא לארץ העמים הינו שבסוריא יכול להיכנס עם שידה תיבה ומגדל בלא בדיקה, כיון שלא גזרו על אווירה, ולעומת זאת בחו"ל אינו יכול להיכנס בשידה תיבה ומגדל. אמנם, בשדה חו"ל הסמוכה לא"י יכול לבדוק אם אין שם טומאה. השינוי בשדה הסמוכה לא"י הוא בגלל שאז ממשיך את קדושת הארץ ולא גזרו רבנן. בסוריא, שמעלתה העצמית גבוהה יותר, לא גזרו על אווירה, אך עפרה טמא עדיין, ומסתמא תועיל לה בדיקה כחו"ל הסמוכה לא"י כדי להתיר להיכנס ולדרוך גם על עפרה.

דין גבולות עולי מצרים

המשנה למלך מוסיף כלל חשוב לענייננו: כל מה שחו"ל דיברו על ארץ העמים הכוונה היא לכל חו"ל, אך בא"י אין הבדל בין גבולות בבל לגבולות עולי מצרים, וגם גבולות עולי מצרים נכללים בגדר א"י לעניין זה. הוא מוכיח זאת מכך שמובא ברמב"ם בהלכות תרומות¹⁵, שכל גבולות עולי מצרים טהורים משום ארץ העמים, ומה שמחוץ להם יש בו טומאה. הרמב"ם מביא לדוגמא את הדרך שבין עכו לכזיב, שמזרחית לה זוהי ארץ העמים ובחזקת טמאה, וממערב לדרך בחזקת טהרה. משמע מכאן, שגבולות ההבטחה אינם בכלל הטהרה של א"י, שהרי גם הצד שממזרח לדרך כלול בגבולות ההבטחה ובכל זאת הם בכלל ארץ העמים. יוצא שגבולות עולי מצרים הינם בכלל הטהרה.

לעומת זאת, כותב המל"מ, בחו"ל גם בערים בהן כולם ישראל – יש טומאה, ובא"י אף בעיירות שכולם גויים – טהור, כמובא במשנה במקוואות¹⁶: "ארץ ישראל טהורה". אמנם מביא בעל תפארת ישראל ע"פ התוספתא, שגזרו במדוריהם (=בתי מגוריהם) טומאה אף בא"י, כדברי המשנה באהלות¹⁴, ומסביר שדבר זה הוא מפני שהם קוברים בבתיהם נפלים. ואף אם רואים שאותו אדם חי ללא אישה, פרוצים הגויים בעריות וצריך ביתו בדיקה.

¹⁴ פרק י"ח, משנה ז'.

¹⁵ פרק א', הלכה ז'.

¹⁶ פרק ח', משנה א'.

המל"מ אומר, שקשה על הסברו מדברי הרמב"ם¹⁷, שכותב לגבי דין חלה: "אין חייבין בחלה מן התורה אלא בארץ ישראל בלבד". וממשיך שישנם שלושה דינים לחלה בשלוש ארצות, ולגבי דין עולי מצרים כותב: "כל הארץ שהחזיקו בה עולי בבל עד כזיב מפרישין בה חלה אחת כשיעור והיא נאכלת לכהנים. ושאר ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ולא החזיקו בה עולי בבל שהיא מכזיב ועד אמנה מפרישין בה שתי חלות האחת נשרפת והאחת נאכלת. ומפני מה מפרישין בה שתי חלות? **מפני שהחלה ראשונה טמאה שהרי לא נתקדשה אותה הארץ בימי עזרא**", ומסביר שם המהר"י קורקוס, שטומאת החלה בגבולות עולי מצרים, נחשבת כטומאת ארץ העמים¹⁸. יוצא א"כ שזה נגד הבנתנו ע"פ המל"מ, שא"י בגבולות עולי מצרים לא נטמאה. מאידך, כבר הזכרנו את הרמב"ם בהלכות תרומות¹⁵, שלכאורה סותר את דבריו בהלכות ביכורים (בעניין חלה), שהרי לדבריו שם לכאורה גבולות עולי מצרים טהורים. המל"מ נשאר בצ"ע.

אכן מצאנו בתשובות המהר"י ט¹⁹, שכותב בעניין העיר עזה שנחשבת כחול"ל גמור וטמאה בטומאת ארץ העמים. אמנם כותב שיתכן לומר שטומאתה מצד מדורות עכו"ם²⁰, כיון שדווקא א"י שהחזיקו בה בדקה. המהר"י ט מוכיח את הדבר מהגמרא בעירובין²¹, שם מובא כי יוסף הכהן הלך אחר רבו לצידן, ולמרות שצידן היא חלק מא"י – אומרת הגמרא שנטמא ונחשב כחול"ל (אמנם התירו שם לצורך לימוד תורה); רואים א"כ שזה כחול"ל! ומסיק משם, שכל א"י שלא נכבשה ע"י עולי בבל נחשבת כסוריא, שגזרו עליה משום עפרה ולא משום אווירה.

הכפתור ופרח²² מסביר את הסיבה לכך שהארץ שאינה בגבולות עזרא טמאה, ואומר שכשגלו ישראל מעל אדמתם עם חורבן הבית הראשון נטמאה כל הארץ, כיון "שהיתה משכן הגוים, ומדור הגוים טמא... לפיכך כשעלה עזרא מה שכבש חזר לטהרתו, ומה שלא כבש נשאר בטומאתו. **אבל שם ועיקר ארץ ישראל לא נפל ממנה אף במה שלא כבש עזרא**, ולזה אמרו שקדושה ראשונה בטלה ועמדה הטומאה במקומה". יוצא מכאן יסוד חשוב – שמעלת הארץ לא בטלה עם הגלות, ומ"מ הטומאה בא"י אינה קשורה בהכרח לדין חול"ל אלא לעניין 'טכני', שכיון שלא בדקו מקום זה והיו גרים בו גויים, ומדורי גויים טמאים, לכן גזרו שם טומאה.

במקום אחר מביא הכפתור ופרח²³ את התוספתא באהלות²⁴: "עירות המובלעות בארץ ישראל כגון סוסיתא וחברותיה, אשקלון וחברותיה, אף על פי שפטורות מן המעשרות ומן השביעית אין בהם משום ארץ העמים". ומבאר הכו"פ, שסוסיתא ואשקלון וכדו' לא נתקדשו בקדושה שניה אך אין בהן משום טומאת ארץ העמים, ומה שכתוב על הרצועה מעכו לכזיב שמחוץ לה נחשב כארץ העמים – אין זה אלא כמדורות הגויים, אך לא דין עצמי של חול"ל.

¹⁷ הל' ביכורים פרק ה', הלכה ה'.

¹⁸ וכ"כ בפירושו רע"ב על חלה פרק ד', משנה ח'.

¹⁹ ח"א סי' מ"ז.

²⁰ עי' בהרחבה לקמן.

²¹ דף מ"ז:

²² פרק ט"ו.

²³ פרק י'.

²⁴ פרק י"ח, הלכה א'.

התוס' בחולין²⁵ פירשו, שהסיבה שהחלה טמאה במקומות שבתוך גבולות א"י ומחוץ לגבול עזרא היא, שהם היו סמוכים לחו"ל ולא ידעו לשמור על החלות בחזקת טהרה; לכן הפרישו כדין חו"ל ב' חלות, אך השינוי היה שהחלה הראשונה היתה דאורייתא כדין חלת א"י והשנייה הפרישו מדרבנן כדין חו"ל שלא תשתכח תורת חלה. משמע שהתוס' סוברים שאין גזירה של טמאה עצמית במקום, אלא מצד התנהגות האנשים שם, שלא ידעו לשמור החלה בטהרה, טימאו את החלה.

החזו"א באהלות²⁶ מכריע כדעת הרמב"ם נגד התוס', וכותב שמה שלא נכבש בידי עזרא נחשב כטומאת ארץ העמים ולכן צריך להפריש ב' חלות. ומוכיח דבריו מכך שנאמר על אשקלון שהיא נחשבת כמובלעת, למרות שנכבשה ע"י עולי מצרים.

מאידך, ערוך השולחן העתיד²⁷ מביא את הסתירה ברמב"ם, וכותב שעיקר הדין הוא כפי מה שנכתב בהלכות תרומות²⁸, שאין טמאה בכיבוש עולי מצרים, ומה שבהלכות ביכורים²⁸ חשב לטומאת ארץ העמים במקום שלא נכלל בכיבוש עולי בבל, הוא בגלל חומרת דין חלה. ומציין שכך משמע במקומות נוספים²⁹.

גם מהמל"מ שהזכרנו לעיל משמע, שסובר – למרות הצ"ע – שא"י גם בגבולות עולי מצרים אינה בגזירת הטמאה ואינה נחשבת כארץ העמים. וכך מכריע ערוך השולחן העתיד, בניגוד לחזו"א דלעיל.

מדורי עכו"ם

הרמב"ם כותב³⁰: "מקום ששכנו בו גוים בארץ ישראל הרי זה מטמא כארץ העמים עד שיבדק שמא קברו בו נפלים". ומדייק המל"מ, שלמקום זה יש ממש דין של חו"ל, וא"כ גם אוויר המדורות יהיה אסור. כך גם מדויק בלשון הרמב"ם, שלא כותב סתם 'טמא', אלא מדגיש "מטמא **כארץ העמים**".

ומוסיף שם הרמב"ם³¹: "מדור העמים שחרב הרי הוא בטומאתו עד שיבדק". הראב"ד מעיר על דבריו ואומר שהם סותרים משנה מפורשת, שהרי מובא באהלות³²: "רבן שמעון בן גמליאל אומר: עיר גוים שחרבה, אין בה משום מדור גוים", ומסביר שם הרמב"ם עצמו, שמדובר במקום בא"י שהחזיקו בו גוים ונחרב, ואין בו חשב טמאה כי בעלי החיים יחפרו בו וימצאו מה שיש שם. וא"כ לא ברורה הכרעת הרמב"ם, שהרי שם רואים שהעיר טהורה. הראב"ד כותב, שאולי יש לחלק בין עיר שחרבה לבין מדור.

אמנם, מוסיף שם הרמב"ם³³ הדגשה חשובה. בתוספתא³⁴ מובא: "מדור העמים אע"פ שחרב ה"ז טמא ואין מדור העמים ובית הפרס בחו"ל", ומסביר הרמב"ם: "לפי שחוצה לארץ נפרדה בטומאתה

²⁵ דף ק"ד. ד"ה "חלת חוצה לארץ".

²⁶ סי' כ"ה ס"ק ה'.

²⁷ הלכות טומאת מת פ"ד סעיפים ג'ד'.

²⁸ פרק ה', הלכה ה'.

²⁹ בירושלמי חלה פ"ד ה"ד מוכח כך, וכן בתוס' בחולין (דף ק"ד). שהבאנו לעיל, ובתוס' בבכורות כ"ז: ד"ה "וכי הזאה".

³⁰ הל' טומאת מת פרק י"א, הלכה ז'.

³¹ הלכה ט'.

³² פרק י"ח משנה ט'.

³³ בפיהמ"ש שם.

בגזירה דרבנן", היינו כיון שבחוו"ל יש גזירה כללית של טומאה – אין זה משנה אם זה בתוך מדור העכו"ם או לא ואם זה חרב או לא, בכל מקרה יש שם גזירת טומאה.

מדברי התוספתא הנ"ל מתרץ הכס"מ את שאלת הראב"ד, וכותב שרבנן חלקו על דברי רשב"ג, וזו הדעה המובאת בדברי התוספתא: "מדור העמים אע"פ שחרב ה"ז טמא". הרמב"ם א"כ אינו סובר כרשב"ג אלא כחכמים, שגם מדור שחרב ייבדק, ומשמע ע"פ דברי התוספתא שזה דווקא בא"י ואילו בחוו"ל לא גזרו. ומציין שיש מקומות שלא פסקה סתם משנה כרשב"ג למרות שבד"כ כן פוסקים כך.

מעיר הגר"י אברמסקי זצ"ל בביאורו לתוספתא³⁵, שבדברי הרמב"ם נוגדים לכאורה את הכס"מ שם³⁶; שכותב שם³¹ הרמב"ם את ההלכה שמדור העמים נשאר טמא אע"פ שחרב, ושואל הכס"מ מה שייך להוסיף בחוו"ל גזרה על מדורי עכו"ם, והרי כל המקום טמא? ועונה בשם הר"ש, שהחידוש הוא שגם בא"י צריך להיזהר בעיר שחרבה (כך הסברנו לעיל בכוונת הרמב"ם). הכס"מ מביא תירוץ נוסף בשם הר"י קורקוס, שזו נ"מ לערים המובלעות בא"י. שהרי פוסק הרמב"ם³⁷: "עיירות המובלעות בארץ ישראל, כגון סיסית וחברותיה אשקלון וחברותיה, אע"פ שפטורות מן המעשרות ומן השביעית אין בהן משום ארץ העמים", ובערים אלה יש לדון על הערים החרבות. בשאר ערים – משמע לדבריו שאין חשש טומאה ואפילו בערים החרבות בא"י, בניגוד לר"ש שלדעתו בכל א"י יש חשש טומאה בערים החרבות. מ"מ מדברי הר"י קורקוס רואים שרק בערים מובלעות יש דין של ערים שנחרבו ולא בשאר א"י, ואם הרמב"ם פוסק כרבנן אזי למרות שחוו"ל נפרדה בטומאתה, מ"מ בניגוד לרשב"ג גם על ערים חרבות בא"י גוזרים טומאה.

המל"מ³⁸ שואל גם הוא את שאלת הכס"מ – מה נ"מ במה שכותב שאין דין מדור העמים בחוו"ל, והרי חוו"ל כולה טמאה? הוא דוחה את תירוץ הכס"מ ע"פ המהר"י קורקוס, שזו נ"מ לעיירות המובלעות כגון אשקלון שאין בהן מדור העמים, וכותב שמוכח בתוספתא שיש באשקלון דין מדור העמים; שמובא שם³⁹ ששאלו את רבי פנחס בן יאיר האם לנהוג באשקלון מנהג ארץ העמים, והשיב: רק כשישהה הנוכרי מ' יום, דהיינו שאין חשש ארץ העמים אלא מדור העמים. וא"כ תהיה בעיה בדברי התוספתא עצמה, שמחד ראינו כאן (בדברי רפב"י) שבאשקלון – שהיא מובלעת – יש דין מדור, ומאידך רצינו לומר, שהחידוש שאין דין מדור העמים בחוו"ל שייך באשקלון וחברותיה! לכן מסיק המל"מ, שזו נ"מ רק לכהנים, שהיתה חוו"א לומר שכהן שבחוו"ל יקפיד לא לגור במדורי הגויים מחשש שאולי שם הטומאה יותר ודאית, קמ"ל שדווקא בא"י גזרו, משום תרומות ומעשרות דאורייתא, ובאשקלון משום שקרובה לא"י, אבל בחוו"ל לא גזרו. הסברו של המל"מ תואם לדברי הרמב"ם³⁰, שכותב: "מקום ששכנו בו גוים בארץ ישראל הרי זה מטמא כארץ העמים עד שיבדק שמא קברו בו נפלים".

כותב המל"מ⁴⁰, שלשיטת הרמב"ם יש למדורות דין גמור של ארץ העמים, כולל באוויר המדורות. בכך הוא מסביר איך אומרים שקבר מטמא, שהרי לדעת רשב"י נפסק להלכה שאין קבר גוי מטמא באוהל אלא רק במגע ומשא. אומר המל"מ⁴¹, שלפי הרמב"ם יש דין מיוחד, שכמו שגזרו על חוו"ל שטמא גם

³⁴ פרק י"ח, הלכה ו'.

³⁵ בספר חזון יחזקאל, באורים בתוספתא אהלות.

³⁶ על הלכה י"א.

³⁷ הלכה י"ב.

³⁸ על הלכה י"א.

³⁹ שם הלכה י'.

⁴⁰ שם הלכה ז'.

⁴¹ וכן כתב התו"ט על פרק י"ח, משנה ז'.

באוורו כך גם גזרו על מדור של גויים וחוששים לאוורו (המל"מ מביא את דעת רש"י, החולק וסובר שלפי רש"י מת גוי מטמא במגע ומשא ולא משום אוהל ולכן גזרו על מדור עכו"ם, ולדעת התוס' אין הלכה כרשב"י אלא כרבנן החולקים עליו ואומרים שיש טומאת אוהל בגוי. אך לדעת הרמב"ם, כאמור, זו גזירה עצמית).

יש לציין את דעת הרב זצ"ל בדעת כהן⁴², האומר על דברי הרמב"ם כאן, שלשיטתו – שגזרו בחו"ל על הגוש והאוור אבל לא על אוהל ארץ העמים כאמור לעיל – גם במדורות אין איסור מצד האוהל אלא רק באוויר המדור כגזירה עצמית.

כיבוש רבים

יש להוסיף סברא בעניין הדין באילת ע"פ דברי התשב"ץ⁴³, שכותב בעניין עבר הירדן, שעל אף שקדושתה פחותה לעניין השכינה השורה בה, ביחס לנבואה, לקבורה בה ולמצוות התלויות בארץ – מ"מ לעניין הטומאה לא גזרו עליה טומאה; ועל אף שסוריא, שנכבשה בכיבוש יחיד, גזרו על עפרה ולא על אווירה כדלעיל – מ"מ עבר הירדן, שנכבשה כיבוש רבים, לא נכללה בגזירת ארץ העמים. לכן המוציא עבדו לעבר הירדן לא יצא לחירות, לעומת סוריא ששם יצא לחירות, וכך נאמר לעניין גיטין שנחשבת כא"י, וכך גם לעניין דין טומאה, שלא גזרו טומאה על עבר הירדן.

בעניין אילת הזכרנו במאמרנו הראשון¹ שיש לכאורה להחשיבה ככיבוש רבים מכח כיבושו של שלמה, ולכן גם פה לעניין טומאה לפי סברתו אין גזירת חו"ל של טומאת ארץ העמים קיימת בה.

מדבר עזה (סיני)

הציץ אליעזר⁴⁴ דן על דין עזה ומוכיח שעזה גם היא נכללת בקדושת הארץ, ומראה שפשוט הדבר שעזה נכללת בא"י שהרי אומרת הגמרא בשבת⁴⁵: "אמר ליה רבי חייא בר אבא לרבי אסי: מפני מה עופות שבבבל שמנים [ימשל א"י]. רש"י? א"ל: כלך למדבר עזה ואראך שמנים מהן", ואומר רש"י שם⁴⁶ שמדבר עזה הוא מארץ ישראל. אומר הצי"א, שמה שנקטו זאת כדבר פשוט – שמדבר עזה (משמע מזרחה מעזה) נחשב כארץ ישראל – הוא על סמך זה שכבשוה עולי מצרים, כמו שכתוב בתחילת ספר שופטים⁴⁷: "וילפד יהודה את עזה ואת גבולה", ומשמע שגם שאר האיזור נכבש ע"י עולי מצרים. וכותב המהרש"א בח"א על הגמרא שם: "...דמדבר עזה גם שהיא ג"כ מא"י... שהיא מארץ פלשתים מכלל א"י". וכותב הצי"א, שמצא בדברים אלו בדברי הגריב"ץ בקונטרס "גדר ישוב א"י", שכותב הגריב"ץ ש"ארץ פלשתים לעניין קדושה ומצוות יישובה ודירתה לא נגרע ערכה משאר כיבוש ראשון, כי כבשוה ישראל עולי מצרים מידם... ואולי

⁴² סי' ר"א.

⁴³ ח"ג סי' ר'. הזכרנו סברה זו במאמרנו הראשון, "מדברך נאוה" חוברת ב' עמ' 126.

⁴⁴ ח"ז סי' מ"ח, פרק י"ב.

⁴⁵ דף קמ"ה:

⁴⁶ ד"ה "למדבר עזה".

⁴⁷ א', י"ח.

גם בכיבוש שני נלכד קצתה". וחולק שם הגריב"ץ על המהרי"ט⁴⁸ שהזכרנו לעיל שסובר שעזה כחוי"ל, וכותב שם: "ועזה וחברותיה א"י גמורה היא בלי ספק וכל מצות התלויות בארץ נוהגות בה, וז"ש בתורה 'ומדבר עד הנהר'⁴⁹ מדבר סתם של תורה הוא המדבר הגדול שהלכו בו ב"י ארבעים שנה שהוא לדרומה מזרחה של א"י".

יוצא מדברי הגריב"ץ, שכל המדבר נכלל בקדושת א"י, כדברי הכוזרי⁵⁰ שכותב שסיני נחשבת כמדבר א"י⁵¹, וממילא יוצא שהפסוק "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים..."⁴⁹ נחשב לא רק לגבולות העתיד אלא גם כהדרכה מעשית בימינו לעניין קדושת א"י, וממילא אין באיזור זה טומאת ארץ העמים.

אמנם מקשה הצי"א מדברי הספרי⁵²: "מן המדבר – ואין המדבר גבולכם, אם כבשתם אף המדבר גבולכם", רואים שאין "ומדבר" נחשב כגבול, וממילא אין הוכחה לגבי מדברה של עזה, שהיא כשכתוב בתורה 'מ' הכוונה היא 'עד ולא עד בכלל' (אא"כ כמובן כבשוהו אח"כ, אך זה דיון אחר). מבאר הצי"א, שהיתה לכוזרי ולגריב"ץ גירסה אחרת בספרי, וראייתם היתה מהגמרא הנ"ל בשבת, ולכן מסכם: "שרצועת עזה בכלל ארץ ישראל תיחשב בכל הנוגע לקדושת הארץ ומצוות ההתנחלות בה עם כל הקשור והכרוך בזה". ממילא כך גם לגבי עניין הטומאה, כאמור בתחילת דבריו, ולכאורה ניתן להסיק שה"ה באילת – הן מצד דברי הכוזרי והגריב"ץ והן מצד כיבושו של שלמה – שהחשיבה כא"י.

חשש קברות בארץ ישראל

המשנת יוסף כותב⁵³ שיש לדון על כלל א"י, מדוע לא נגזור בכולה מחשש המתים שמתו כל זמן הגלות (ואולי זו אכן הסברא של האומרים שגבולות עולי מצרים הם טמאים, שהרי אחרי גלות בבל לא טהרום). אומר המשנת יוסף שלא כך, אלא בגלות בבל החשש הוא משום המתים שהיו קבורים במדוריהם, אבל על כל חלק מעפרה לא חששו, שהרי ברור שבשבעים שנה לא מילאו הגויים את כל עפר א"י במתים עד כדי חשש שבכל מקום יהיה שם קבר, וגם במדוריהם החשש הוא משום נפלים ולא משום מתים. כך גם אחר חורבן שני, שהרי ב"ד שבאושא גזרו אחרי החורבן, ובכל זאת גזרו רק על חוי"ל ולא על עפר א"י שגרו שם גויים. הסיבה לכך היא שהמציאות בא"י אינה כמציאות בחוי"ל; בא"י הארץ היתה חרבה והיו מקומות מסוימים בהם גרו וידעו מקומות הקברים, ולכן החשש היה רק במדור ולא מעבר לכך. אמנם לענ"ד יש כאן מקום גדול לומר שעיקר החשש בגזירת חז"ל הוא מצד חוי"ל, כאמור לעיל, ולכן לא התייחסו לחשש בא"י, למרות שהיה מקום לגזור לפחות במקומות מסוימים.

הערה נוספת שדן בה בעל המשנת יוסף⁵⁴ היא על הגמרא בחגיגה⁵⁵: "...אמר ריש לקיש: מפני שרצועה של כותים מפסקת ביניהן (=בין יהודה לגליל)", וכותב שם רש"י⁵⁶: "רצועה – של ארץ העמים

⁴⁸ הוזכר במאמר ראשון "מדברך נאוה" חוברת ב' עמ' 124.

⁴⁹ שמות כ"ג, ל"א.

⁵⁰ מאמר שני, אות י"ד.

⁵¹ וכך הורה מרן הרב צבי יהודה קוק זצ"ל לרה"מ מנחם בגין ע"ה, שאין למסור מאדמת סיני לידי המצרים כי ק"ל כדברי הריה"ל שגם זה נחשב כא"י.

⁵² סוף פרשת עקב.

⁵³ ח"ב עמ' קל"ג, הערה מ"ג.

⁵⁴ שם בעמ' קכ"ה, הערה ל"ז.

⁵⁵ דף כ"ה.

מפסקת בין גליל ליהודה וירושלים... לפי שגזרו חכמים טומאה על ארץ העמים, (ולכן ממילא) אפילו (יין) של חברים שמגליל אינו בא לנסכים". התוסי' שם⁵⁷ מקשים, שרואים שהיו מביאים אפר פרה לגליל! ועונים, שהיה שביל צר שדרכו היו מביאים, אך נשאר בצ"ע איך עלו לרגל מהגליל, שהרי הפסיקה הרצועה והיה צריך להזות ג' וז' כדין ארץ העמים. המשנת יוסף מדייק מהתוסי', שזה לא עניין של טומאת ארץ העמים אלא מצד גזירה על יישובי כותים אחרי שקלקלו מעשיהם. אמנם המל"מ אומר שזו גזירת מדור עכו"ם, כמו שאמר גם לגבי גבולות עולי מצרים; אך רש"י אומר שזו ארץ העמים, והשאלה היא האם כוונתו ארץ העמים ממש, מה שמשמע בפשוטו, או שגם כוונתו היא שזה כארץ העמים מצד גזירת הכותים. מ"מ נשאלת השאלה – איך בימינו מותר לכהן לנסוע דרך אותה רצועה מיהודה לגליל?

המשנת יוסף רצה לדון, שכיון שאין כמעט כותים שם בזמננו יתכן וניתן להתיר את המעבר שם. ואומר, שאולי ניתן להתיר על סמך הסברא שכיון שבטל טעם התקנה בטלה התקנה. ואמנם אומרים חז"ל, שכל דבר שבמניין צריך מניין אחד להתירו, אך מצאנו גזירות שבטלו כיון שבטל הטעם, כגון מים מגולים שכבר בשו"ע נאמר שבמקום שלא מצויים נחשים מותר, וכן מים אחרונים לפוסקים רבים כשאין חשש מלח סדומית מותר. ומצטט את דברי החת"ס⁵⁸ על העניין, שאומר ע"פ תשובת הרא"ש⁵⁹, כי במקום "שטעם התקנה מפורסמת וגלוי וידוע לכל... בטל הטעם בטלה התקנה ממילא", ומוסיף שם שלפ"ז אם טעם הגזירה מפורש בדברי חז"ל – זה נחשב כתקנה שתוקנה לזמן ידוע. עפ"ז גם כאן, כיון שגזרו משום הכותים והכותים עברו – בטלה הטומאה. מאידך, הרי החשש הוא שהם קוברים נפליהם בצורה לא מסודרת וקבריהם מפוזרים בכל מיני מקומות, אך כותב המשנת יוסף, שכיון שאין הגבולות של המקום ברורים – בטלה רצועה זו ברוב א"י שנחשבת טהורה.

הג"ר שמואל הלוי ואזנר שליט"א כתב לבעמ"ס משנת יוסף הרה"ג יוסף ליברמן שליט"א⁶⁰, ואמר שטומאה זו קלה; שכשם שהתירו חז"ל לכהן לצאת לחו"ל לצורך מצוה, כגון נשיאת אישה או לימוד תורה וכדו', ולא גזרו את גזירת איסור היציאה של כהן לחו"ל במקום מצוה, כך גם כאן התירו ללכת לגליל במקום מצוה או במקום כבוד הבריות, ואולי במציאות של יישוב א"י לא גזרו את גזירתם.

גם בלא סברא זו אומר הרב ואזנר שאין צריך לדין 'בטל הטעם בטלה התקנה', אלא ניתן לומר ע"פ הרמב"ם (כהסבר הכפתור ופרח, המל"מ ועוד בדבריו) שכל האיסור בתוך א"י הוא גזירה משום גזירת מדור שקברו נפליהם, אך לא חוששים מצד המתים הקבורים, וממילא ברגע שחרב המקום של הגויים אין חשש והגזירה בטלה, כדברינו לעיל.

ומוכיח הרב ואזנר ע"פ הראב"ד שהזכרנו לעיל, שאין חוששים למדור עכו"ם בעיר שחרבה. כל החשש הוא רק בבית פרטי, אך בעיר – החיות הוציאו את כל הנפלים. והחילוק בין בית לבין עיר הוא שבבית לא סומכים על חיות, ובעיר – כשהיא ביישובה – אין חיות, ולכן פחות סביר שהן אכלו את השאריות, אך בעיר חרבה החיות מצויות ולכן אין חשש טומאה. אמנם הבנה זו אינה כתירוץ הכס"מ שהזכרנו לעיל, שכן לטענתו רבנן חולקים על רשב"ג והלכה כמותם, וממילא גם מדור שחרב צריך בדיקה, ואילו לפי דבריו של הרב ואזנר הלכה כרשב"ג בעיר חרבה, ובבית פרטי הדין שונה.

⁵⁶ ד"ה "רצועה".

⁵⁷ ד"ה "שרצועה של כותים".

⁵⁸ בחידושיו לביצה דף ה', מהדורא תניינא.

⁵⁹ כלל שני אות ח'.

⁶⁰ התשובה מובאת במשנת יוסף שם, עמ' קל"ה.

ומוסיף, שאפילו לרש"י – שכותב⁶¹ ארץ העמים כפשוטו – צ"ל שלא נחשבת רצועה זו כחז"ל ממש כיון שהיא בתוך התחום של קדושת א"י, וכמו שאמרו קולות בעניין חז"ל הסמוך לא"י כדלעיל ודין עיירות מובלעות – כך בנידון דידן הגזירה היתה כל עוד הכותים עליה, אך כשעזבו אין הגזירה קיימת ואין צורך להגיע לדין 'בטל הטעם בטלה הגזירה'.

ממילא יתכן להרחיב סברא זו לגבי כל גבולות עולי מצרים, שברגע שיושבים שם יהודים והערים מיושבות – יתכן שגם לדעת מי שסובר שגזירת חז"ל קיימת שלא יצאו כהנים לשם, היום התקנה בטלה, וא"כ אם גם אילת היא בתוך תחום עולי מצרים (עי' מאמרנו הראשון¹) גם כאן יתבטל איסור יציאת הכהנים אליה.

טומאה לאחר כיבוש בימינו

יש להוסיף לזה את דברי הרב זצ"ל בעניין⁶². הרב נשאל בעניין ההלכה ברמב"ם⁶³: "וייראה לי שאם כבש מלך ישראל ארץ מצרים על פי בית דין, שהיא מותרת" – האם היא כא"י לכל דבר? והאם דווקא מלך, או גם שופט בישראל? ומביא גם את המשך דברי הרמב"ם שם: "...ולא הזהירה תורה אלא לשוב לה יחידים, או לשכון בה והיא ביד גוים מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות".

וכותב שם הרב בהבנת דברי הרמב"ם ז"ל: "אבל כיון שכבשה מלך ישראל ע"פ בי"ד, בדין כיבוש רבים, אחר שכבש את א"י, שהיא מתקדשת בקדושת הארץ, ה"ה (=הרי היא) **יוצאת מטומאתה**, וסגולת הקדושה של הארץ ומצות הישיבה בה אז מגינה ומצילה מן החטא". ומוסיף הרב זצ"ל ומביא בהמשך את דברי הרמב"ם בהלכות תרומות⁶⁴, שקדושת א"י היא "הארצות שכובש אותן מלך ישראל [או שופט⁶⁵] או נביא מדעת רוב ישראל", ושם לא הוצרך בי"ד, ומסביר הרב ששם מדובר על "האופנים, שארץ ישראל **המושבעת לאבותינו** היא מתקדשת בהם, והמלחמה וכיבוש את ארץ ישראל נקראת מלחמת מצוה... ומלחמת מצוה א"צ עליה רשות בי"ד", ומספיק שיהיה דעת רוב בישראל.

אילת, שהיא מושבעת לאבותינו – "ושותי גבלך מים סוף..."⁴⁹ – ונכבשה בימינו במלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר וכיבוש הארץ, ע"פ דברי הרב אין צריך רשות בי"ד ויכולים ישראל לכבוש, ובייחוד לפי הדגשתו בהמשך ששופט יש לו בעניין זה דין מלך, וממילא בכיבוש זה **יוצאת הארץ מטומאתה**. ואמנם מפשטות דברי הרב משמע, שלא עוסק בטומאת הארץ לעניין כהנים, אלא בטומאת ארץ מצרים במובן המופשט שלה, אך לכאורה לפי כל האמור לעיל – ברגע שיש לזה דין א"י עם הכיבוש, קשה להגדיר שיש לה טומאת ארץ העמים, וגם גזירה זו פוקעת בדיוק כטומאת מצרים עצמה, ויתכן שזוהי אפילו משמעות דבריו.

⁶¹ הנ"ל, חגיגה דף כ"ה. ד"ה "רצועה".

⁶² משפט כהן, סי' קמ"ה.

⁶³ הל' מלכים פרק ה', הלכה ח'.

⁶⁴ פרק א', הלכה ב'.

⁶⁵ העתקנו הדברים כפי שהובאו ברמב"ם מהדו' שבתי פרנקל. במהדו' הישנה לא הוזכר שופט, ומשום כך עלתה השאלה ביחס לדין השופט.

לסיכום

בשו"ע נפסק⁶⁶: "כל ארץ העמים אסור לכהן ליטמא בהן". אמנם מביא שם באר הגולה⁶⁷ הערה בשם הרש"ל: "פי' בזמן שא"י היה בטהרה היה אסור לכהן לילך מא"י לח"ל", וכך מביאים הש"ך⁶⁸ והט"ז⁶⁹. ומביא שם בחידושי רע"א שלא נהגו להיזהר: א. "מפני הפרנסה"; ב. "מפני שכולנו טמאי מתים" ואין ממילא משמעות להקפדה זו. אך הפתחי תשובה⁷⁰ מביא את דברי השב"י החולק מכל וכל ואומר: "הלואי שיהא כל שמעתין ברירין כדבר זה, דדין ארץ העמים נוהג בינינו אף בזה"ז דלא כדעת אחרונים שנמשכו בזה אחר דברי המהרש"ל". בסי' שע"ב⁷¹ בשו"ע נפסק, שאפשר להקל לצאת לארץ העמים לצורך תורה או נשיאת אישה וכדו'.

לכן נראה ע"פ כל הנ"ל, שמחד יש ספק בפוסקים האם צריך להקפיד על כך היום, ומאידך אם נאמר שאילת נכללת בתוך גבולות עולי מצרים כדברי הצי"א⁷² – יש מקום לומר שבגבולות עולי מצרים לא גזרו טומאה, לפי התוס', ויש המסבירים כך גם בדעת הרמב"ם, ובמיוחד שכיום באיזור זה אין מציאות של מדורי נכרים, ומעולם לא גרו בתנאי המדבר של אילת אנשים רבים שיש לחשוש לקברותיהם. נוסף את דעת הצי"א על מדבר עזה, שלמעשה יוצא ע"פ סברא זו שגם אילת טהורה, שהרי היא בגבולות הפסוק "ושתי גבלך מים סוף עד ים פלשתים וממדבר ועד הנהר"⁴⁹, וכן ע"פ הכוזרי⁵⁰ הנזכר לעיל. בתוספת לדין שהזכרנו לעיל, שגם חו"ל המחובר לא"י ברצף וללא הפסק – אין בו טומאת אוויר והמקום בחזקת שאין בו קברים.

ובצירוף דברי הרב זצ"ל דלעיל במשפט כהן על כיבוש הארץ במלחמת מצוה כדהיום, והרב ליברמן שבטל הטעם בא"י, וע"פ דברי הרב ואזנר שהותר מצד מצות יישוב א"י או מטעם הרמב"ם שלא גוזרים בא"י רק מצד מדור שבטל – היה נראה בפשטות להתיר לכהנים.

לעני"ד יש להביא סברה נוספת: כל עיקר גזירתם של חז"ל היתה משום יישוב הארץ, וכך לגבי אווירה של חו"ל כדברי התוס' בנויר⁴, וא"כ בטומאת גוש ראינו שגבולות עולי בבל היו טהורים למרות הגלות, ובייחוד שאחר הגלות הארוכה שעברנו, גם גבולות עולי בבל טמאים לכאורה. ואמנם הזכרנו את דעת הרש"ל, שדין איסור יציאה לחו"ל הוא רק כשא"י היתה בטהרה וממילא אין כל חשש ביציאה לחו"ל, אך אם נסבור שא"י טהורה – מדוע נחלק בין גבולות עולי בבל לעולי מצרים? הבנה זו הרי נובעת מכך שבא"י לא חששו כל כך לקברי עכו"ם, וודאי שבמקומות שלא היו ערי עכו"ם באופן קבוע – יש פחות חשש לגושה, ואם יש חשש זה רק למדור ואילו ברגע שהמדור לא קיים אין כל חשש.

והוסיף לי הרב דניאל מילר שליט"א סברא נוספת, והיא שלא מצאנו בהלכה גדר של איסור מגורי כהן בחו"ל, בניגוד לבית הקברות – שהיינו אומרים לכהן לצאת גם אם כבר נטמא שם. הסיבה לכך היא, שכל עיקר הדין הוא מצד יישוב א"י, וכמו שבגדר מצות יישוב הארץ מי שגר בחו"ל מצוה עליו לעלות אך

⁶⁶ ביו"ד סי' ש"ט, סע' א'.

⁶⁷ ס"ק ד'.

⁶⁸ ס"ק ב'.

⁶⁹ ס"ק ד'.

⁷⁰ ס"ק ה'.

⁷¹ סע' א'.

⁷² הזכרנו במאמרנו הראשון באריכות.

אינו עובר על איסור, בניגוד למי שיוצא מהארץ שעובר על איסור ביציאתו⁷³, כך גם כהן – עדיף שיגור בא"י, ואינו עובר על איסור כשגר בחו"ל, אך אם יוצא מהארץ מוסיף על עצמו טומאה. רואים שכל עניין המצוה הוא מצד יישוב הארץ, וכיון שביררנו שיש מצות יישוב הארץ באילת – ממילא גם אין איסור הגעת כהנים אליה.

מכל האמור לעיל היה נראה, שמשום הרחבת ההתיישבות בא"י, חיזוקה וביסוסה, שבין היתר תלויים במגורי כהנים גם באילת וגם בביקורי כל ישראל באילת, כולל כהנים – שודאי גם לדעות שיש בזה צד איסור – היו חז"ל מתירים זאת, כדברי המשנת יוסף, שבטל הטעם בטלה הגזירה.

כמובן, למעשה – כיון שלא מצאתי תשובות של גדולי ישראל על כך באופן מפורש, יש להעלות את הסוגיה על שולחנם של מלכים ומאן מלכי רבנן, וככל אשר יורו נעשה.

⁷³ הל' מלכים פרק ה', הלכה ט'.